

ID. SZINNYEI JÓZSEF (1830–1913): A HÍRLAPOK KELETKEZÉSÉRŐL

A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.

A hírlapokat a felvilágosultság szüleményének és eszközeinek tekinthetjük úgy a rómaiak idejében, a köztársaság és császárok korában, mint a népvándorlást és középkori barbarizmust követő reformáció idejében.¹

A nagyközönségnek elméleti részvétele a történet iránt, kíváncsisága az állami titkok kifürkészése körül, érdeklődése minden politikai állapotok és események iránt, hozták létre a hírlapokat, s hírlapok teremtették ismét azt, mit ma közvéleménynek nevezünk.

Miként a naplók, levelezések egyes kor és egyéniség hű tükreül tekinthetők, ugyanúgy tükrözik vissza a hírlapok a modern állapotokat egész összességükben.

Hogy a hírlapok jelen elterjedtségüket és befolyásukat csak lassan és fokenként érték el, aminek fő tényezőiül kell tekintenünk a nyomtatás föltalálását és a posta intézmény behozatalát, mely nélkül a mai hírlapirodalom soha lábra nem kapott volna, ez magában értetődik.

A politikai befolyások mélyen behatnak a népek közéletére, műveltségére; harcias nemzet, mely minden anyagi és szellemi tehetségét a hadviselésre fordítja, csak lassan haladhat a közművelődés terén, még a béke idején is elég gondot ad neki az elvesztett anyagi jólét visszaszerzése, annál inkább a tudomány és irodalom fejlesztése. Innen van az, hogy nemzetünk gyakori hosszas hadviselések után mély letargiába esett, melyet ránézve károsan használtak fel az idegen kormány és idegen nemzetiségek; csak életrevalóságának köszönheti, hogy habár elmaradt is a sokkal szerencsésebb viszonyok közt élő hatalmas nemzetektől, de elsősorban tör előre, szerényen bár, de lépést tartva a nyugati civilizációval.

Ezen előzmények után vázoljuk röviden a mi százados hírlapirodalmunkat megelőző külföldi zszurnalisztika keletkezését.

Már a régi korban akadunk a hírlapirodalom nyomára. Ilyenek voltak az *Acta Diurna*, A római nép naplója, mely a legfőbb politikai eseményeket szárazon összevonva, s a nagygyűlésekről való rövid tudósításokat szokta volt tartalmazni; de közölt ezenkívül a polgári életből is apró híreket (...) mostani pletykalapok módjára. Egy példánya se jutott eddig napvilágra, de tartalmáról, a klasszikus írók hivatkozásaiból, hű képet nyerünk.

A nyomtatás föltalálása előtt is voltak már írott hírlapok, melyeket többnyire nagy kereskedőházak magáncéliból alapítottak, azért nem is terjedtek el; ezek még a nyomtatás föltalálása után is irattak. Ilyenek a *Neue Nürnberger Zeitung* (1587–1591, két folio kötet). A Fuggerek által Augsburgban naponként szétküldözött *Ordinari Zeitungen*, melyek a bécsi udvari könyvtárban 1568–1604-ig szakadatlan sorozatban megvannak. A nagyközönség számára is írtak ily hírlapokat, leginkább a háború izgalma által támasztott álhírek ellensúlyozására; ilyenek voltak a Velencében nyilvános helyeken kifüggesztett *Notizie Scirette* (Írott Tudósítások) 1536-ból, melyek olvasásáért egy kis pénzt (gazeta) kellett fizetni; innen a legtöbb olasz és francia hírlapok elnevezése.

Voltak azonban Kínában is a kormány által kiadott hivatalos írott lapok. (...)

A nyomtatott hírlapok bölcsőjét 1440–1520 évek közt kell keresnünk; természetesen nem a mai értelemben vett hírlapok voltak ezek, hanem különféle címek alatt megjelent egyes lapok, vagy kis negyedréti alakú röpívek, melyek felső részét többnyire fametszet, a 16. század végén rézmetszet foglalta el, ezután következett a magyarázó szöveg, sokszor versbe foglalva.

E röpívek az akkori egyes nevezetesebb politikai és történeti eseményekkel, mint Amerika fölfedezésével, a reformációval, melyet gyakran durva élccel fűszereztek, és leginkább az akkori török háborúval foglalkoztak; de nemritkán közöltek leírást a természeti tüneményekről, üstökösökről, torzszülöttekről stb., hogy mily csekély hitelt érdemelnek, azért óvatosan használandók, az igen természetes, ha a mai viszonyokat és műveltséget az akkoriakkal összehasonlítjuk. (...) Terjesztésükre különösen befolytak a könyvárusok, kik boltjaikban a könyvek mellett árulták és vásárookra is elvitték. (...) 1575-ben a boroszlói könyvárusok panaszt emeltek azon szemtelen fiúk ellen, kik nem csak úton-útfélen árulják a friss magyarországi és erdélyi újdonságokat, de még annak tartalmát el is énekelik. (...)

E röpíveket csakhamar felhasználták a fejedelmek saját céljaikra, civódásaikat, ellenségeskedéseiket nyilvánosságra hozva, hogy magoknak pártot szerezzenek; így tettek a magánosok is, kik jogaikban sértve érezték magokat, azért fajultak el a röpívek gyakran pasquillá.

A legrégebbi röpív Augsburgban 1474-ben jelent meg. (...) Ilyenek továbbá: *Uau deme guaden thyrane Dracole wyda* 1480 tájáról: Drakula vajdáról szól, kis negyedréti 6 levél. *Hofmer vonn turcken*. 1483-ban kelt tudósítása Mager Bertoldnak György rajnai örgrófhhoz, a Krajnába beütött török hadak megveretéséről Mátyás király és Frigyes császár seregei által. (Kis negyedréti 4 levél.) Mindkettő megvan a Nemzeti Könyvtárban. (...) 1502-ben és 1503-ban szintén találkozunk velencei röpívekkel, alexandriai, ciprusi és perzsi dolgozokról: valamint a portugálok 1504-i kalkuttai expedíciójáról is adatott ki röpíves jelentés latin nyelven. A *Mundus nocus* (Vespucci levele) 1504-ből és *Copie der Newen Zeytung auss Bresillg Landt* 1505-ből; ez különösen azért nevezetes, mert az első röpív, melyen a Zeitung szó előfordul. Mindkettő Augsburgban jelent meg, és megvan a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Kertbeny művében² a 15. századból 56 német nyomtatványt, a 16-ból pedig 1261-et találunk felsorolva, ezek nagyobb részét a hazánkra vonatkozó Zeitungok és Relatiók képezik. Ide tartoznak a mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok is, melyeket Fraknoi tüzetesen ismertetett.³ Mind az öt megvan a Nemzeti Könyvtárban.

Angolország legrégebbi újságlevele a *New Tidings*, melynek nyomtatási évét Watts, a British Museum volt igazgatója 1527-re teszi, és csaknem egészen hazánk 1526-i történetével foglalkozik, leírja nevezetesen a gyászos mohácsi vészt, a török követséget a háború előtt, a magyarok siralmas levelét a lengyel királyhoz a csata után, végre némi hírek vannak benne Rómából és a pápáról 1526. szeptember 27-ről keelve.

Olaszországban, Luccában a Marescandoli cég adott ki hírlapot 1684-től kezdve, mely kizárólag a magyar–török háborúról szól, és az itteni császári táborban szerkesztették 1686. szeptember 2-ig Buda bevételéig. Tizenkétrét kis íven jelent meg *Giornale* címmel. E kis lapocskák nem volt időhöz kötve, azért nem számíthatjuk a mai rendes hírlapok sorába. (...)

Miután e röpívek különösen Németországban közkeveltségnek örvendtek, annyira fölszaporodtak, hogy minden város, mely nyomdával bírt, nagy mennyiségben hozta forgalomba. E nyomtatványok nagy tömege szükségessé tette az időnkénti csoportosítást és kivonást, ily módon keletkeztek az évi tudósítások az egy év alatt kibocsátott röpívek tartalmából, melyek később fél évenként adtak ki. (...) Európa fő figyelme ekkor a hazánkban folyt török háborúra irányult (...). Így jelentek meg a 16. század második felében és különösen a 17. században a tudományos folyóiratok és könyvárusi tudósítások. (...)

A megjelenési idő fokozatos rövidülése lassankint a rendes hírlapok életbeléptét eredményezte. Már 1609-ben Johannes Carolus – nyomdász és könyvtáros – Strassburgban, folyó számmal ellátott rendes *Zeitung*-ot adott ki hetenként, melynek 52 számból álló teljes példányát 1876-ban fedezték föl a heidelbergi könyvtárban. Ez tehát elvitázhatatlanul az összes hírlapok ősapja, és nem az eddig annak tartott *Frankfurter Zeitung*, mely mint hetilap 1615-ben keletkezett. Angolországban 1622-ben jelent meg az első rendes hírlap. (...) Franciaországban Renaudot orvos, betegeinek mulattatására 1631-ben alapította az első rendes francia hírlapot *Gazette* névvel. Svédországban az *Ordinarie post Tidende* volt az első rendes hírlap, mely 1643-tól 1680-ig élt. Dániában 1644-ben jelent meg rendes hírlap, az *Orginaire Conrauten*. Németalföldön 1656-ban Abraham Casteleyn alapította az első hetilapot Harlemben a *Haarlemsche Courant*-ot. Amerikában 1704-ben jelent meg a *Boston News-Letter*, első rendes lap, melyet John Campbell alapított. Oroszországban 1703-ban jelent meg a *Gazette de Moscou*; csak ez évből létezik két csonka példány. Finnországban 1871-ben ülték meg hírlapirodalmuk százados évfordulóját, kiadván Renwall az összes finnországi hírlapok és folyóiratok jegyzékét; ebből kitűnik, hogy az első hírlap 1771-ben svéd nyelven jelent meg *Tidningar* címmel, száz év alatt 81 svéd, 61 finn és 2 német lapjuk volt. Törökországban egy francia, Blacque alapította Szmirnában a *Spectateur de l'Orient* című első hírlapot 1825-ben.

Ausztriában 1615-ben Matthias Fornica bécsi nyomdász az egyetemtól engedélyt nyert, hogy a beérkezett külföldi lapokat (valószínűleg az azon évben keletkezett Frankfurter Zeitungot értette) újra lenyomathassa. Az első eredeti bécsi lap a *Wiener Blättl* 1671-ben jelent meg, melynek május 22-én kelt számára történik hivatkozás, melyben Szelepcsényi György Magyarország primása ellen az a rágalom jelent meg, hogy ő az összeesküvésben való részvétele miatt elfogatott. Lipót császár erre elrendelte, hogy a démenti a lap legközelebbi számában megjelenjék. Úgy látszik, akkor elnézőbbek voltak ily vétségek ellenében, és a helyreigazítás csak a fejedelem rendeletéből történt; képzelhető mennyi álhír közöltetett, melyek kisebb rangúakat érintettek és vissza nem vonattak. A török ostrom idejében Bécsnek már három rendes lapja volt, német, latin és olasz. Végre 1703-ban augusztus 8-án megjelent a *Wienerisches Diarium*, kis negyedréti alakban hetenként kétszer és tartott 1779 végéig. 1780. január 1-jén *Wiener Zeitung* nevet vett föl; az osztrák főváros azonban nem vette figyelembe, hogy a császári hivatalos lapnak ezen címmel most van százados évfordulója, mégpedig egy ugyanazon időben a mi nemzeti hírlapirodalmunkkal.

A lapok szaporodásával különösen a reformáció után új cenzúrai rendszabályokat léptettek életbe, hogy a sajtó túlkapasait fékezzék (...). Minden szerző és költő tartozzék vezeték- és keresztnévét, úgyszintén a nyomtatvány megjelenési helyét és idejét kinyomatni. Hogy mennyire nem követték ezen rendeletet, kitűnik abból, hogy nemcsak a röpivek, de még a legtöbb rendes lap is igyekezett megjelenési helyüket titokban tartani, a szerkesztő vagy író pedig vajmi ritkán tudható ki. A 17. század elején a katolikus államokban nagyobb szigorot követtek a sajtó ellenőrzésében, minden nyomtatandó művet elővizsgálat alá vettek, a cenzorok egyházi személyekből állottak, többnyire jezsuitákból. Ezek, utasításaik szerint, fő tekintettel voltak az uralkodóház, azután az egyházi rend és közerkölcsiség ellen netán elkövetendő vétségekre, többire nézve elnézőbbek voltak.

Magyarországon az első rendes hírlap a *Mercurius Veridicus ex Hungaria* volt, melyet a kuruc világ teremtett, és II. Rákóczi Ferenc fejedelem főemberei szerkesztettek és különböző helyeken nyomattak 1705-1710-ig; először mint hetilap, utóbb mint havi közlöny jelent meg. Eddig összesen két száma fedeztetett föl a berlini kir. titkos levéltárban, mindkettő 1705-ből való.⁴ (...)

A háborúk lezajlása után a jelenlegi testvérfőváros még mindig elpusztultan, elnéptelenedve csak lassan nyert városi alakot, hova többnyire külföldi, németajkú kereskedők és iparosok települtek, ezek pedig saját anyagi küzdelmeikkel levén elfoglalva, nemigen óhajtottak tudomással bírni a külvilág eseményei felől. Nem csoda tehát, ha az ország akkori fővárosában,

Pozsonyban jelent meg a *Nova Posoniensia*, melyet Bél Mátyás alapított 1721-ben és Royer Johann Paul nyomtatta; kis negyedrért fél íven jelent meg hetenként egyszer; már a következő évben a jezsuiták vették kezükbe, hogy csakhamar megszűnjék. (...) E kis lapocska az akkori korhoz mérten jól volt szerkesztve, háromnegyed részben ugyan külföldi híreket közölt, de a hazai eseményeknek is volt mindig néhány hasáb szentelve.

Budán 1724-ben fölállítatván a nyomda, valószínű, hogy ezután nem sok időre keletkezett ottan a *Mercurius*, azonban eddig csak az 1731. és 1735–1738. évfolyamok fedeztethettek föl, melyek az Egyetemi Könyvtárban vannak meg. E hírlap is az akkori bécsi és németországi lapok mintájára kis negyedrértben Nottenstein János György kiadásában kétszer hetenként egy-egy íven jelent meg. Ha összehasonlítjuk őket az egykorú külföldi lapokkal, éppen nem feleltek meg a hazai és helyi érdekeknek, mert míg a külföldi híreket bizonyosan a szomszéd osztrák lapokból írták ki, a hazaiak csak igen gyéren és azok is röviden, szárazon fordulnak elő benne. Miután azokban többször olvasunk katolikus ünnepi hírek és prédikációk leírását, kétséget sem szenved, hogy ezt is a budai jezsuiták szerkesztették.

Ismét Pozsonyban támadt egy német hírlap, a *Pressburger Zeitung*. (...)

Mária Terézia uralkodása alatt, a 20 éves háborúk és szabadságharcok lezajlása után, feltámadt ismét a népeknél a törekvés, hogy szellemiekben is teremtsen valamit, igyekezett legalább odahatni, hogy a szellemi termékekre vetett béklyón valamit könnyítsen, és így lehetővé tegye az e téren való haladást. Bécsben a 40 éves uralkodás alatt sűrűn követték egymást a sajtó termékei. (...) 1771-ben alapítá ugyanitt Tersztyánszky, az udvari kamara levéltáránál titkár, a *Allergnädigst privilegierten Anzeigen* című tudományos folyóiratot, mely különösen azért nevezetes, mert az hazánk történetére vonatkozó adatok tárháza; megszűnt 1776-ban.

Ha a szellemiek gyámkodását gyakorló rendszeren, a cenzúrán meglehetősen rész töretett már, ennek nyomasztó hatása mégis elégséges volt arra, miképp a szomszéd állam hírlapirodalmának haladását hátráltassa úgy, hogy az a József császár uralkodását megelőző években, százados fennállása után sem állott magasabb színvonalon, mint első szerény kezdetén. (...)

Ilyenek voltak a viszonyok az időszaki sajtó terén, midőn Rát Mátyás *A Magyar Hirmondó* című első magyar hírlapot Pozsonyban 1780. január 1-jén megindítá. (...)

¹ Forrás: Szinnyi József, id.: A hírlapok keletkezéséről. = Vasárnapi Újság, 1880. 3. sz. pp. 35–39.

² Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600. Bp., 1880.

³ Lásd: Magyar Könyvszemle, 1876. 1. füz.

⁴ Azóta további számai is előkerültek (– *a szerk. megj.*).